

Олег Козерод

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ЄВРЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СВІТІ: СУЧАСНА АНГЛОМОВНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Стаття є першим комплексним дослідженням історії та розвитку сучасної історіографії єврейської ідентичності, яка містить найбільш важливу інформацію щодо видань періоду 1990–2010 років, присвячених цій проблематиці. До статті увійшов аналіз найбільш цікавої англомовної літератури щодо проблем єврейської національно-культурної ідентичності. У підсумку сформульовані основні висновки щодо характерних рис та досягнень процесу дослідження єврейської ідентичності в період 1990-х років.

Ключові слова: *єврейська, філософія, історія, історіографія, ідентичність.*

Kozerod O. Coverage of Jewish Identity in the world: the modern English Historiography. Article is the comprehensive research of the History and Development of Historiography of Jewish Identity, considered the most important facts about new books about Jewish Identity. It also includes analysis of the most impotent literature about Jewish Identity of English-Speaking World. As a result there are conclusion are formulated on the basic problems of Development of Historiography of Jewish Identity.

Keywords: Jewish, Philosophy, History, Historiography, Identity.

Питання розвитку та укріплення національної ідентичності є однією з актуальних проблем сучасної світової єврейської спільноти. Процес асиміляції та впливів з боку різних культурних середовищ є на сьогодні великою загрозою для збереження єврейської самосвідомості. У зв'язку з цим вивчення проблем єврейської ідентичності є важливим дослідницьким завданням, яке може допомогти у вирішенні конкретних завдань культурно-національного розвитку єврейської спільноти, окремих єврейських громад, у тому числі в Україні. Завданням нашої статті є дослідження процесу вивчення єврейської ідентичності представниками англомовної історіографії в період з кінця 1990-х до початку 2010-х років, у тому числі його характерних особливостей та основних досягнень. Об'єктом нашого дослідження є англомовна найсучасніша історіографія проблем ідентичності єврейської спільноти. Предметом дослідження є найбільш актуальні питання, порушені у роботах англомовних спеціалістів, які стосуються збереження та розвитку єврейської ідентичності на сучасному етапі розвитку світу.

Історіографія вивчення проблем єврейської ідентичності практично не розглядалася представниками як зарубіжної, так і української науки. Деякі аспекти розвитку історіографії вивчення єврейської ідентичності, які, зокрема, стосуються проблем впливу на неї подій Голокосту, були розглянуті у роботі Давіда Банкіра і Дана Міхмана [1]. Основні загальні проблеми розвитку сучасної історіографії

іудаїки були розглянуті у статті Майкла Мейера «Нові роздуми про єврейську історіографію», яка вийшла у 2007 році [2].

Однією з важливих робіт періоду останніх десятиліть стала збірка, яка вийшла за редакцією відомих ізраїльських вчених Стівена Коена і Габріеля Горенчука під назвою «Національні варіації в єврейській ідентичності: наслідки для єврейської освіти». Автори збірки, відомі у світі дослідники в галузі іудаїки – підкреслюють невизначеність питання щодо основних елементів єврейської ідентичності та погоджуються з відомим англійським дослідником Дж. Вебером, який зазначав, що на сьогодні неможливо говорити про наявність єдиної єврейської ідентичності у світі, яка була практично повністю розмита внаслідок масових міграцій, подій Голокосту, заміни релігійної ідентичності євреїв на етнічну ідентичність [3]. Констатуючи наявність проблеми існування єврейської ідентичності взагалі, автори дослідження зосереджують свою увагу, навпаки, на відмінностях, які мають місце в сучасному світовому єврействі та пов'язані з впливами національних середовищ, в яких проживають єврейські громади різних країн. Саме такий підхід «від зворотного» дозволив авторам монографії досить вдало поставити та вирішити проблему впливу європейської культури та єврейську ідентичність, основними серед яких вони вважають мову та зовнішній вигляд, зокрема одяг. Автори збірки підкреслюють, що тільки єврейська освіта на сьогодні є цементуючим елементом єврейської ідентичності, розвиток якої у світі дозволить значно її укріпити. Але, на жаль, вони не дають конкретних рекомендацій щодо шляхів розвитку єврейської освіти та ідентичності, обмежуючись аналізом понятійного апарату та основних подій єврейської історії ХХ століття, пов'язаних з розвитком ідентичності [4].

Тему невизначеності єврейської ідентичності у сучасному світі продовжує дослідник Майкл Коріналді у своїй книзі «Єврейська ідентичність: випадок ефіопських євреїв». Вчений зазначає, що, зокрема, тема ефіопського єврейства та його інтеграції до ізраїльського суспільства була і є, починаючи з періоду 1980 років, дуже важливою

для національної ідеї єврейської держави та її ідентичності. Поява громади ефіопських євреїв в Ізраїлі стала можливою завдяки евакуаційним операціям «Мойсей» у 1984–1985 роках та «Соломон» у 1991 році. Вчений підкреслює, що прибуття 70 тисяч євреїв-фалашів до Ізраїлю викликало велику дискусію у суспільстві тих норм визначення єврейства, що відмічає існуючий у державі «Закон про повернення», який регулює процес репатріації євреїв з інших країн до Ізраїлю. Автор зазначає, що поява репатріантів з Африки значно розширила розуміння ідентичності єврейства та зробила більш широким її трактування [5].

Проблему розвитку ідентичності найбільш впливової та заможної єврейської громади світу – американської – була порушена у монографії «Єврей зсередини: само-свідомість, родина, громада в Америці», яка була створена завдяки матеріалам інтерв'ю двох авторів-соціологів – професора Стенфордського університету Ейзенаха і професора Єрусалимського університету Коена. Робота стала підсумком соціологічного опитування, присвяченого проблемі єврейської ідентичності, в рамках якого були проаналізовані матеріали 60 інтерв'ю та дані, отримані за допомогою 1005 опитувальних листів, які заповнювали американські євреї. Автори створюють, завдяки репрезентативності своїх опитувань, єдину та актуальну картину розвитку змін єврейської ідентичності у Сполучених Штатах Америки. В рамках дослідження ідентичності автори роботи особливо виділяють проблему ставлення представників єврейської громади до Держави Ізраїль. Як свідчать дані дослідників, основними тенденціями розвитку американської єврейської ідентичності на сьогодні є зниження прихильності до держави Ізраїль та мінімальна участь у житті єврейських організацій країни. Як з'ясувалося, свою ідентичність американські євреї виявляють у своїй родині, перш за все шляхом участі у проведенні єврейських свят. Разом з тим, відвідування синагог та общинних центрів є для більшості вторинним. Автори дослідження, у підсумку, висловлюють своє занепокоєння щодо майбутнього єврейської громади, лідери якої втрачають свій вплив на громаду країни. Але релігійній

індивідуалізм, на думку авторів, має також позитивні риси, які загалом відповідають тенденціям розвитку світової цивілізації [6].

Тему розвитку американської єврейської громади продовжує збірка, яка вийшла за редакцією директора Центру вивчення іудаїки у штаті Мічиган Дебори Мур. Збірка, яка складається з есе, створених провідними американськими фахівцями у галузі іудаїки, зокрема Артуром Гріном, Алвіном Розенфельдом, Егоном Майєром, стосується декількох періодів розвитку єврейської ідентичності після Другої світової війни. Автори збірки виділяють такі складові американської політики зі збереження єврейської ідентичності, як релігійний плюралізм, захист прав іудейських громад, збереження пам'яті про геноцид євреїв, прийняття законів, які спрямовані проти заперечення Голокосту та на захист релігійних свобод. Автор аналізує вплив подій Другої світової війни на розвиток політичної системи Сполучених Штатів Америки та ролі єврейської громади у ній. Він розглядає вплив Голокосту на єврейську свідомість членів громади, розвиток релігійного плюралізму протягом ХХ століття, єврейської самобутності та спадкоємності, а також змішаних шлюбів та їх впливу на розвиток єврейської самосвідомості. На жаль, автори аналізують лише історичні аспекти такої політики, зокрема події періоду 1970–1980-х років, та не концентрують свою увагу на не менш актуальних проблемах сучасного впливу держави на формування єврейської ідентичності її громадян [7].

Історичним аспектам формування та розвитку єврейської ідентичності присвячена монографія Кристини Хайєс за назвою «Домішки язичників і єврейська ідентичність. Змішані шлюби і конверсія від Біблії до Талмуда», яка вийшла у 2002 році у Нью-Йорку. У книзі досліджуються свідчення щодо переходу до іудаїзму представників інших релігій, які є у текстах Біблії та рабинистичній літературі. Дослідниця вивчає питання про те, яку роль відіграли представники інших народів у розвитку єврейської релігії у різні періоди її розвитку. Вона зазначає, що саме ставлення до інших народів, яке регулюється іудейським правом, та конверсія зробили єврейську ідентичність

такою, якою вона є сьогодні. Автор стверджує, що вплив язичництва в період Другого Храму був більш відчутним, порівняно з більш пізнім періодом, коли основні питання релігії євреїв регулював рабинський іудаїзм [8].

Збірка робіт дослідників єврейської філософії за редакцією Катерини Суслофф, присвячена взаємозв'язку єврейського мистецтва і самоідентифікації, вийшла у видавництві університету Каліфорнії у 2010 році. Збірка, до якої увійшли статті одинадцяти дослідників у сфері історії філософії, стала першим у англomовній історіографії дослідженням, у якому висвітлюється формуюча роль єврейської свідомості у розвитку мистецької культури на різних етапах його розвитку. Разом з тим, автори статей досліджують сенс єврейського мистецтва для письменників, художників, зокрема того, що пов'язано з іконоборством, вигнанням, антисемітизмом. Вони містять нариси про Ансельма Кіфера, Теодора Адорно, Мейера Шапіро, Клементя Грінберга, Абу Варбурга, Джуді Чикаго, Елеонору Антон, Морріса Готліб та інших діячів єврейської культури [9].

Тему історії формування єврейської ідентичності розвиває монографія Адіеля Шремера «Брати відчуження. Єресь, християнство та єврейська ідентичність у пізній античності», яка вийшла у 2010 році у США. Автор пропонує новий підхід до вивчення взаємозв'язку між християнством та іудаїзмом у перші століття початку християнської ери. Автор стверджує, що політична ворожнеча, яка мала місце між євреями та Римом, суттєво вплинула на формування нової єврейської ідентичності. Один з розділів книги присвячений правовому становищу категорії людей, яких на івриті називали «мінім», або «люди, які не визнають наявності єдиного Б-га», як характеризували іудеї єретичний рух, яким було на першому етапі свого розвитку християнство. Робота Шремера стала однією з тих, в якій відтворена картина відокремлення християнства від іудаїзму та розвитку єврейської ідентичності протягом перших століть нашої ери [10].

Проблемі відновлення національної ідентичності євреїв в період Першої світової війни присвячена монографія Марші Розенбліт «Реконструкція національної ідентичності»,

яка вийшла друком у видавництві Оксфорд юніверсіті прес у 2001 році. Дослідниця аналізує національну ідентичність євреїв у багатонаціональній Габсбурзькій імперії та період Першої світової війни. Вона зазначає, що представники єврейської громади з ентузіазмом сприйняли військові операції та перемоги Австрії, тому що мали австрійську ідентичність і були солідарні з євреями інших країн, які потрапили у зону воєнних дій. Але після того, як імперія зазнала краху, єврейська громада зіткнулася з серйозною кризою своєї ідентичності, яка потребувала нових оцінок та підходів до питань національної самосвідомості та ставлення до влади та реалій міжнародних відносин у суспільстві. В цілому, ця книга стала однією з найбільш цікавих робіт, присвячених проблемам національної і єврейської ідентичності, які виходили у Європі протягом останніх років [11].

Збірка статей «Ізраїль, діаспора та єврейська ідентичність» за редакцією Данні Бен-Моше і Зохар Сегев вийшла у 2007 році та була присвячена аналізу ролі, яку відіграє сучасна Єврейська Держава у розвитку єврейської ідентичності серед світу. Автори статей проаналізували стан ідентичності у єврейського населення семи країн світу, зокрема Канади, Росії, Великої Британії, Франції, Австралії, Південної Африки, США, і зробили порівняння з єврейською ідентичністю, яка існує у самому Ізраїлі, а також з ідентичністю ізраїльської діаспори, яка також існує у різних країнах світу. На думку авторів, членам єврейської громади допомагає бути євреями перш за все підтримання зв'язку з Ізраїлем, а також розвиток національної освіти, дотримання релігійних правил та участь у релігійних святах. Особливе місце у книзі приділяється «новому антисемітизму», якому присвячений перший розділ цієї збірки. Автори збірки приходять до досить дискусійного висновку про те, що саме Держава Ізраїль займає центральне місце у формуванні єврейської ідентичності у сучасному світі [12].

Проблему єврейської ідентичності порушує у своїй роботі професор Міжнародного інституту соціології при Тель-Авівському університеті Еліезер Бен Рафаель. Дослідник ставить питання щодо сучасної єврейської ідентичності та

останніх тенденцій її розвитку на підставі аналізу так званих «50 відповідей щодо єврейства», які були запропоновані прем'єр-міністром Держави Ізраїль Бен-Гуріоном у 1958 році єврейським інтелектуалам з усього світу, у тому числі вченим, письменникам, митцям, рабинам. Усі питання та відповіді стосувалися того – хто є євреєм і як його можна ідентифікувати у ситуації, коли у багатьох частинах світу колір шкіри, зовнішність, мова у них є різними. Серед відповідей є есе на тему сутності єврейства таких відомих філософів та письменників ХХ століття, як Ісайя Берліна, Йосефа Соловейчика, Шмуеля Агнона, Авраам Хешеля тощо [13].

Книга Ернеста Крауча та Гітта Тулеї «Єврейське виживання: проблема ідентичності наприкінці двадцятого століття» присвячена феномену збереження своєї самобутності та розвитку єврейського народу, який зумів пронести свої основні характерні риси та норми релігії протягом століть, починаючи з часів Біблії до цього часу. Автори зупиняються на періоді кінця ХХ століття, який став періодом зростання сіоністських настроїв у світі, масової еміграції євреїв країн СНД та Східної Європи до Ізраїлю та зростання кількості релігійних громад та єврейських громадських структур [14].

Американська дослідниця Елеонора Маллет аналізує феномен відтворення єврейської релігійної ідентичності, що мало місце у світі наприкінці ХХ століття. Вона робить спробу зрозуміти, чому саме онуки «покоління Тев'є-Тевеля» повернулися до свого коріння, своєї культури, мови та зробили багато корисного для відтворення релігійної свідомості серед представників наступного покоління. Елеонора Маллет описує, зокрема, шлях до усвідомлення єврейством членів своєї родини. Так, вона була світською американською єврейкою, яка асимілювалася та була частиною «успішного американського середнього класу». Але вже її сини, які здобули абсолютно світську освіту та виховання, зуміли виховати у собі релігійну іудейську самосвідомість. Інтерес молодих людей до єврейства та його витоків привів їх до вивчення мови іврит, книг Біблії, єврейської історії, подорожі до Ізраїлю. Дослідниця, вивчаючи цей феномен зростання ідентичності та

інтересу до всього єврейського, робить висновок про те, що на сьогодні у світі відбувається історичний перелом у сфері єврейської ідентичності, який у найближчому майбутньому призведе до зменшення асиміляційних процесів та посилення контактів між єврейською громадою США та Державою Ізраїль. Але при цьому дослідниця приходить до висновку щодо формування особливої американської єврейської ідентичності, яка має свої відмінні риси від інших та необов'язково пов'язана з Державою Ізраїль, взагалі з процесами, які відбуваються останні роки на Близькому Сході [15].

Монографія Аарона Хьюджеса присвячена проблемі перекладів Біблії, які були у різні часи всесвітньої історії, та вплив процесу перекладу Священних текстів на розвиток єврейської ідентичності. Як зазначає автор, саме Біблія є ідеологічною основою для єврейської релігійної та світської ідентичності. Аарон Хьюджес прослідковує процес адаптації текстів Біблії до життя єврейської громади у період від Середньовіччя до ХХ століття, зосереджуючи особливу увагу на перекладах і коментарях до Біблії, які були створені такими філософами, як Саадія Гаон, Мойсей ібн Езра, Єгуда Месер Леон, Мойсей Мендельсон, Мартін Бубер і Франц Розенцвейг. Основним завданням дослідника, яке він уміло ставить та виконує, є розуміння того, як мовні і концептуальні ідіоми змінювали та розвивали уявлення у представників єврейської громади про себе [16].

Проблему взаємозв'язку єврейської ідентичності та прав громадян в Америці досліджує Кеннет Маркус у своїй монографії, яка вийшла у 2010 році у видавництві Кембриджського університету. На думку вченого, одним з основних чинників єврейської свідомості є антисемітизм, який має поширення, зокрема, у кампусах американських університетів, які є центрами виховання еліти американської нації. Професор Маркус відзначає, що на сьогодні боротьба з антисемітизмом, яка тісно пов'язана з правами національних меншин та правами людини, є досить актуальною. Це, на його думку, є важливою правовою проблемою у сучасній Америці, тому що федеральні органи влади повинні мати узгоджену концепцію єврейської ідентичності та чинники визначення того, хто є американським євреєм. Автор

констатує, що на сьогодні керівництво американських університетів не має достатньої правової бази та можливості захистити єврейських студентів від знуцання, залякування та завдання їм травм. У книзі розглядаються різні політичні та правові нюанси, які стосуються захисту громадянських прав єврейських студентів. Автор дослідження є колишнім високопосадовцем уряду США, який займався цими питаннями та очолював Офіс громадянських прав при Міністерстві освіти уряду Сполучених Штатів [17].

Збірка «Межі єврейської самосвідомості» вийшла за редакцією Сьюзан Гленн та Наомі Соколофф у видавництві Вашингтонського університету у 2010 році. Як зазначають автори збірки, яка стала однією з небагатьох теоретичних робіт, пов'язаних з проблемами єврейської ідентичності, питання єврейської ідентичності є однією з найбільш гострих і спірних тем сучасної єврейської історії. Вони досліджують цю проблему на підставі останніх досягнень галузей права, антропології, історії, соціології, літератури і популярної культури. Десять авторів статей розглядають це питання, зокрема соціальний і політичний аспекти єврейської ідентичності. Вони досліджують, чи наявні біологічні або фізичні аспекти єврейської ідентичності, чи єврейство – це лише релігійні переконання. Вони також з'ясовують питання, чи вважається євреєм той, хто перейшов у іншу релігію? [18].

Книга професора соціології Академічного коледжу у Тель-Авіві Натана Шнайдера присвячена проблемам ролі космополітизму у сучасній єврейській ідентичності. Дослідник аналізує історію єврейської пам'яті та ідентичності на європейському континенті після Голокосту. Велику увагу автор приділяє єврейській інтелігенції та її ролі у розвитку єврейської ідентичності та самобутності єврейської нації загалом. Професор Шнайдер у своїй роботі підкреслює, що такі глобальні явища, як міжнародне право, політика, геноцид, права людини, впливають на життя сучасного єврейства. Автор відзначає важливість та універсалізм біблійних принципів, які були закладені при участі єврейської нації у розвиток моралі сучасної цивілізації. У підсумку автор робить важливий висновок, що єврейська ідентичність та універсалістські права людини виникли

разом, вони розроблялися спільно та були і є на сьогодні фундаментально пов'язаними. Останній розділ монографії «Від Дрогобича до Нью-Йорка» присвячений особливій єврейській ідентичності, яка зародилася в Україні та базувалася на мові їдиш і культурі містечка, пройшла трансформацію у американську ідентичність та вплинула на розвиток усієї єврейської цивілізації [19].

Автор книги «Єврейська ідентичність у посткомуністичній Росії та Україні: невизначена етнічність» – відомий у світі єврейський історик ізраїльський професор Цві Гітельман – аналізує співвідношення поняття єврейська ідентичність та етнічна належність. Він ставить та досліджує питання про те, яким чином і чому євреї вирішили, хто є представником єврейської національності. За даними професора Гітельмана, опитування більше 6000 євреїв, проведене на початку і наприкінці 1990-х років, показують, що російським і українським єврям присутнє глибоке розуміння свого єврейства, але вони інколи не можуть його чітко сформулювати. Вони, зокрема, не бачать зв'язку між іудаїзмом та єврейською ідентичністю, що пояснюється періодом відсутності у СРСР можливості вільно сповідувати іудаїзм [20].

Тема міжнаціональних шлюбів та асиміляції єврейської громади США порушується у роботі Керен МакГініті, яка вийшла у видавництві університету Нью-Йорка. Дослідження базується на аналізі серії інтерв'ю з єврейськими жінками, які перебували у змішаних шлюбах, а також аналізі того, як вони були відображені у засобах масової інформації, а також у єврейській світській та релігійній літературі. Дослідниця вивчає динаміку розвитку та характерні закономірності міжнаціональних шлюбів в американському суспільстві та приходить до висновку, що єврейські жінки наприкінці ХХ століття виховували своїх дітей від змішаних шлюбів у більшому зв'язку з іудаїзмом, ніж на початку ХХ століття. Крім того, Керен МакГініті підкреслює, що, на відміну від жінок, які перебувають у шлюбі з представником своєї національності, єврейські жінки у змішаному шлюбі мали інколи більш виразну національну ідентичність, що пов'язано з тими викликами, які несе у собі міжконфесійний шлюб [21].

Дисертаційна робота за назвою «Віртуальна спадщина: генеалогія, Інтернет і єврейська ідентичність» Рейчел Яблон присвячена розширенню єврейської ідентичності за допомогою глобалізації, Інтернету та різних соціальних мереж. Як зазначає дослідниця, інтерес євреїв до своєї генеалогії та історії своєї родини на сьогодні може бути легко задоволений завдяки численним генеалогічним сайтам, форумам, програмам публікації генеалогічних документів у мережі Інтернет, які швидко розвиваються у більшості архівних установ Заходу. Завдяки новим можливостям мережі Інтернет представники різних єврейських громад можуть знайти єврейських родичів, місця поховання жертв Голокосту, вивчати іврит та їдиш, здобувати релігійну освіту під керівництвом рабинів тощо. На думку дослідниці, мережа Інтернет на сьогодні є своєрідним аналогом віртуальної ідентичності світового єврейства, яка традиційно, протягом багатьох поколінь, базувалася не на географічному принципі, а на ідеологічних переконаннях та дотриманні приписів іудаїзму [22].

Монографія, присвячена унікальній ідентичності російських євреїв, які на сьогодні проживають у різних країнах трьох континентів після масової еміграції з країн СРСР періоду 1990-х років, вийшла у цьому році у Нью-Йорку. Дослідниця Лариса Ременнік робить спробу проаналізувати ідентичність російських євреїв, які емігрували до Ізраїлю, Канади, США, Німеччини та інших країн. Дослідниця вивчає процес взаємин представників російської єврейської ідентичності та громад країн, до яких вони емігрували. Як підкреслює Лариса Ременнік, російські євреї, які сформувалися в період існування радянської влади під впливом світської освіти і асиміляції, спочатку сподівалися зайняти достойне місце у громадах країн прибуття. Але їх очікування не завжди виправдовувалися, що інколи породжувало конфлікти та протистояння між російськомовними євреями та єврейськими громадами інших країн.

Пострадянська єврейська ідентичність разом з ідентичністю інших груп євреїв є мало зрозумілою для представників інших громад. Але вона, як і ідентичність ефіопських євреїв, має суттєвий вплив на сучасне життя

єврейської громади світу. Як зазначає дослідниця, також свій негативний вплив на інтеграцію представників російсько-єврейського єврейства у національні громади мають міфи щодо їх зв'язку із кримінальним життям, моральними устоями, антирелігійними настроями та бажанням існувати за рахунок соціальної допомоги [23].

Загалом, тема єврейської ідентичності є на сьогодні однією з основних проблем іудаїки, яка досить інтенсивно розробляється протягом останніх років представниками різних наукових шкіл Заходу. Інтерес науковців до розвитку єврейської ідентичності зумовлений перш за все трансформацією фундаментальних принципів західної цивілізації, які були побудовані на біблійних нормах моралі та єврейських текстах. Зростання рівня толерантності у західному суспільстві, виникнення великої кількості питань, які стосуються зростання впливу ісламізму у Європі і США, феміністичних тенденції та розвиток прав і свобод викликають необхідність переосмислення біблійних норм та правил, які були закладені єврейським народом в основу західної цивілізації протягом останніх століть. Тому дослідження єврейської ідентичності є одним з найбільш перспективних напрямів у сучасній історіографії. Важливим при цьому буде дослідження таких недостатньо вивчених тем, як розвиток єврейської релігійної свідомості, шляхів та методів збереження єврейської ідентичності в умовах глобалізації та загострення конфліктів у різних регіонах сучасного світу.

1. Holocaust Historiography in Context. Emergence, Challenges, Polemics and Achievements. Edited by David Bankier, Dan Michman. – New York, 2009. – 614 pp.

2. New Reflections on Jewish Historiography by Michael A. Meyer// Jewish Quarterly Review. – 2007. – Vol.97, № 4. – P. 660–672.

3. Webber J. Jewish Identities// Jewish Identities in the New Europe/ Ed. by Webber J., 1994. – P. 75.

4. National Variations in Jewish Identity: Implications for Jewish Education by Steven Cohen, Gabriel Horenczyk. – New York: State University of New York Press, 1999. – 288 pp.

5. Jewish identity: the case of Ethiopian Jewry by Michael Corinaldi. – Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press, 1998. – 260 pp.
6. The Jew within: self, family and community in America by Steven Cohen, Arnold Eisen. – Bloomington: Indiana University Press, 2000. – 256 pp.
7. American Jewish Identity Politics by Deborah Dash Moore. – Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2008. – 344 pp.
8. Gentile Impurities and Jewish Identities. Intermarriage and Conversion from the Bible to the Talmud by Christine E. Hayes. – New York : OUP, 2002. – 324 pp.
9. Jewish identity in modern art history by Catherine Soussloff. – Berkeley: University of California Press, 1999. – 249 pp.
10. Brothers Estranged. Heresy, Christianity and Jewish Identity in Late Antiquity by Adel Schremer. – New York, 2010. – 294 pp.
11. Reconstructing National Identity. The Jews of Habsburg Austria During World War I by Marsha Rozenblit. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 272 pp.
12. Israel, the Diaspora, and Jewish identity by Danny Ben-Moshe, Zohar Segev. – Eastbourne : Sussex Academic Press, 2007. – 353 pp.
13. Jewish identities : fifty intellectuals answer Ben Gurion by Eliezer Ben Rafael. – Boston: Brill Academic Pub, 2002. – 420 pp.
14. Jewish Survival: the identity problem at the close of the twentieth century by Ernest Kraucz, Gitta Tulea. – Piscataway: Transaction Publishers, 1998. – 269 pp.
15. Tevye's Grandchildren: Rediscovering a Jewish Identity by Eleanor Mallet. – Pilgrim Press, 2004. – 224 pp.
16. The invention of Jewish identity: Bible, philosophy, and the art of translation by Aaron W. Huges. – Bloomington: Indiana University Press, 2010. – 202 pp.
17. Jewish Identity and Civil Rights in America by Kenneth L. Marcus. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 224 pp.
18. Boundaries of Jewish Identity by Susan A. Glenn, Naomi B Sokoloff. – Washington: University of Washington Press, 2010. – 240 pp.
19. Jewish Memory and the Cosmopolitan Order by Natan Sznaider. – Cambridge: Polity, 2011. – 200 pp.
20. Jewish Identities in Postcommunist Russia and Ukraine: An Uncertain Ethnicity by Zvi Gitelman. – Cambridge : Cambridge University Press, 2012. – 384 pp.
21. Still Jewish: A History of Women and Intermarriage in America by Keren McGinity. – New York : NY University Press, 2009. – 325 pp.
22. Virtual Legacies: Genealogy, the Internet, and Jewish Identity by Jablon Rachel Leah. Dissertation, Digital Repository at the University of Maryland. – University of Maryland, 2012.
23. Russian Jews on Three Continents – Identity, Integration, and Conflict by Larissa Remennick. – New York : Transaction Publishers, 2012. – 425 pp.